

УДК 343.131

ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДГРУНТЯ ТА НАУКОВА РОЗРОБЛЕНІСТЬ ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАСАДИ РОЗУМНОСТІ СТРОКІВ НА ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ

Альборз ПАХЛЕВАНЗАДЕ,
аспірант кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Міжнародного гуманітарного університету

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено здобутки останніх робіт, що на монографічному рівні висвітлюють таку центральну проблематику кримінального процесу, як систему його основ взагалі та принципу розумності строків зокрема. Констатовано недостатній рівень наукової розробленості проблеми реалізації засади розумності строків на досудовому розслідуванні. Окреслено основні напрями подальших наукових досліджень у цій сфері. Теоретичним підґрунтям вирішення наукової проблеми реалізації засади розумності строків на досудовому розслідуванні визначено системний підхід. Акцентовано увагу на тій обставині, що міжгалузевий характер принципу розумності строків обумовлює необхідність застосування під час його обґрунтування здобутків теорії права.

Ключові слова: строк, термін, принцип, кримінальне провадження, досудове розслідування.

THEORETICAL BASIS AND SCIENTIFIC ELABORATION OF THE PROBLEM OF REALIZATION OF THE PRINCIPLE OF REASONABLENESS OF THE TERMS OF PRE-TRIAL INVESTIGATION

Alborz PAKHLEVANZADE,
Postgraduate Student at the Department of Criminal Law, Process and Criminalistics
of International Humanitarian University

SUMMARY

The article studies the achievements of recent works, which at a monographic level highlight such a central problem of the criminal process as a system of its foundations, in general, and the principle of the reasonableness of terms, in particular. An insufficient level of scientific elaboration of the problem of realizing the principle of reasonableness of the terms of pre-trial investigation is ascertained. The main directions of further scientific research in this field are determined. The theoretical basis for solving the scientific problem of implementing the principle of reasonableness of the terms for pre-trial investigation is the systematic approach. Attention is focused on the fact that the intersectoral nature of the principle of reasonableness of time determines the necessity of applying the theory of law during its justification.

Key words: term, point, principle, criminal procedure, pre-trial investigation.

REZUMAT

Acest articol explorează realizările operelor recente la nivel monografic evidențiază aspectele centrale, cum ar fi sistemul penal procedură fundațiilor sale, în general, și principii termenului rezonabil, în special. Elaborarea insuficientă a constatat o problemă științifică pune în aplicare un termen rezonabil, cu privire la anchetă de pre-proces. Direcțiile de bază pentru continuarea cercetării în acest domeniu. Baza teoretică pentru rezolvarea problemelor științifice de punere în aplicare a unor termene rezonabile de anchetă pre-proces a identificat o abordare sistematică. Atenția pe împrejurarea că natura interdisciplinară a principiului termenului rezonabil necesită utilizarea în timpul realizării sale justifică teoria dreptului.

Cuvinte cheie: perioadă, termen, de principiu, acțiunea penală și de anchetă preliminară.

Постановка проблеми. У вітчизняній науці кримінального процесу на рівні монографічних досліджень чи не найбільш розробленою тематикою, безперечно, є проблематика, пов'язана з досудовим провадженням, яку в різні часи досліджували С. Абламський, В. Андрусяк, С. Бандурка, І. Басиста, О. Батюк, С. Благодир, Є. Большаков, Д. Борзих, С. Бутенко, Д. Василенко, Є. Виборнова, В. Волошина, С. Герасименко, І. Гловок, Ю. Гурджі, І. Єна, О. Калачова, Т. Каткова, Я. Конюшенко, В. Косов, О. Кравченко, Є. Курта, Д. Кутманов, В. Литвинов, О. Мартовицька, Н. Марущак, О. Мельник, Д. Мірковець, О. Мохонько, Р. Назаренко, О. Ніколаєв, Т. Омельченко, О. Осауленко, Г. Остафійчук, І. Паризький, О. Пашинін, А. Пономаренко, Г. Процько, С. Пшенічко, В. Ревака, В. Рогальська, Б. Романюк, А. Самодін, Д. Сімонович, С. Слінько, О. Солда-

тенко, А. Строган, І. Сухачова, О. Татаров, Ю. Терещенко, А. Титов, О. Тищенко, К. Тітков, А. Туманянц, Р. Чайка, К. Чаплинський, М. Черткин, О. Чепурний, В. Чорнобук, М. Шавкун, О. Шило, Д. Шилова, А. Яковинець, А. Якубова. На концептуальному рівні проблематика досудового розслідування висвітлювалася саме в роботах І. Гловок, О. Пашиніна, Д. Сімоновича, С. Слінько, О. Солдатенко, О. Татарова, К. Чаплинського, А. Якубової. Водночас у сучасних умовах перманентно триваючого реформування кримінального процесуального законодавства, безперечно, актуальними залишаються проблеми трактування його основних засад та загострюється питання дотримання принципу розумності строків кримінального провадження.

Стан дослідження. Серед останніх робіт, що на монографічному рівні відповідно до чинного законодавства

висвітлюють таку центральну проблематику кримінального процесу, як система його принципів, безперечно, необхідно підкреслити здобутки докторського дослідження О. Кучинської «Роль принципів кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників». У роботі систему основ кримінального провадження запропоновано розуміти як інтегровану, структурно упорядковану сукупність взаємопов'язаних і взаємообумовлених принципів, кожен з яких характеризується змістовною визначеністю, відносною самостійністю й автономністю функціонування, а також можливістю взаємодії один з одним усередині системи та з іншими правовими явищами поза системою з метою забезпечення найбільш оптимального досягнення завдань кримінального судочинства [1, с. 31].

Метою і завданням статті є визначення теоретичних основ і наукової розробленості проблеми реалізації засади розумності строків досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу. Ст. 7 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України визначено таку систему загальних засад (принципів) кримінального провадження: 1) верховенство права (докладно розкрито в ст. 8 КПК); 2) законність (ст. 9); 3) рівність перед законом і судом (ст. 10); 4) повага до людської гідності (ст. 11); 5) забезпечення права на свободу та особисту недоторканність (ст. 12); 6) недоторканність житла чи іншого володіння особи (ст. 13); 7) таємниця спілкування (ст. 14); 8) невтручання в приватне життя (ст. 15); 9) недоторканність права власності (ст. 16); 10) презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини (ст. 17); 11) свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї (ст. 18); 12) заборона двічі притягувати до кримінальної відповідальності за те саме правопорушення (ст. 19); 13) забезпечення права на захист (ст. 20); 14) доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень (ст. 21); 15) змагальність сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їхньої переконливості (ст. 22); 16) безпосередність дослідження показань, речей і документів (ст. 23); 17) забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності (ст. 24); 18) публічність (ст. 25); 19) диспозитивність (ст. 26); 20) гласність і відкритість судового провадження та його повне фіксування технічними засобами (ст. 27); 21) розумність строків (ст. 28); 22) мова, якою здійснюється кримінальне провадження (ст. 29) [2].

Основною ознакою системи, за визначенням засновника відповідної теорії академіка П. Анохіна, є системоутворюючий чинник. «Системою можна назвати тільки такий комплекс компонентів, в яких взаємодія й взаємовідношення набувають характеру взаємосприяння компонентів на одержання сфокусованого корисного результату, тобто на досягнення мети, до якої прагне й заради якої й створена система» [3, с. 28]. У нашому разі, щодо системи загальних засад кримінального провадження, ця мета визначена в ст. 2 КПК України: завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду для того, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Отже, системою є цілісна єдність структурно відокремлених, але пов'язаних між собою елементів, які реалізують окремі функції в умовах конкретного зовнішнього середо-

вища. Зв'язок між елементами самої системи кращий, ніж зв'язок будь-якого елемента системи з елементами іншої системи, зокрема й з елементами зовнішнього середовища. Ці особливості дозволяють провести розмежування між різними системами, а також відмежувати систему від середовища функціонування [4, с. 34]. У цьому зв'язку система повинна мати такі ознаки, які відрізняють її від несистемних утворень: система становить цілісний комплекс взаємодіючих елементів; вона створює особливу єдність зі середовищем; зазвичай система, яку досліджують, являє собою елемент вищої системи; елементи інших підпорядкованих систем, у свою чергу, є нижчими системами [5, с. 13–14].

Як приклад системи вищого рівня порівняно із загальними засадами кримінального провадження можна навести конституційно закріплену в ст. 129 Основного закону систему основних засад судочинства: 1) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; 2) забезпечення доведеності вини; 3) змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їхньої переконливості; 4) підтримання публічного обвинувачення в суді прокурором; 5) забезпечення обвинуваченому права на захист; 6) гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; 7) розумні строки розгляду справи судом; 8) забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення; 9) обов'язковість судового рішення [6].

Усі зазначені теоретичні положення об'єктивно властиві і системі принципів (загальних засад) кримінального провадження.

Застосування системного підходу до досліджуваної проблематики дозволяє стверджувати, що за об'єднання принципів в одну систему виникає якісно нове утворення, в якому його складові елементи, що перебувають у постійній взаємодії, передають один одному частину своїх властивостей, створюючи взаємообумовлену цілісну основу для нормального регулювання всіх процесуальних відносин та підвищення ефективності функціонування механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження.

Необхідно зазначити, що, відповідно до однієї із прийнятих у кримінально-процесуальній науці класифікацій, принцип розумності строків віднесено до міжгалузевих [див.: 7, с. 98–100].

Віднесення принципу розумності строків до класифікаційної групи міжгалузевих загальних засад кримінального провадження, що, на нашу думку, цілком виправдано, а також наведене вище визначення Конституцією України досліджуваної загальної засади як одного із принципів судочинства обумовлює необхідність під час визначення наукової розробленості предмета нашого дослідження звернутися також до здобутків інших галузей юридичної науки, переважно процесуальних, передусім наукового фундаменту, розробленого теорією права.

Як слушно зазначив І. Оборотов, дослідження хронології й хронометрії правового буття має велике значення для будь-якої галузевої юридичної науки і для будь-якої галузі права, оскільки теоретичне осмислення вчення про строки, вивчення проблеми формально-визначених і оціночних темпоральних понять створює доктринальну основу для вдосконалення нормотворчої та правозастосовної діяльності [8, с. 6–7]. Теоретиками права напрацьовано актуальні наукові положення, що характеризують феномен часу.

По-перше, досягненнями Л. Гумільова, А. Гуревича, С. Догадайла, В. Сорокіна, О. Шпенглера є констатація того, що індивідуальне ставлення до часу формується на етнопсихологічній основі поряд із чуттєво-раціональним сприйняттям дійсності і полягає в: 1) усвідомленні себе в контексті історичного процесу і 2) відчутті часу в повсяк-

денній діяльності. Час не може бути зведений тільки до вираження фізичної тривалості існування і послідовної зміни станів (об'єктивний час) – він являє собою також і спосіб переживання людиною світу (суб'єктивний час). Об'єктивний час мають явища, що перебувають поза суб'єктом і не пов'язані з його психологічними особливостями. Суб'єктивним часом характеризується внутрішній психічний світ людини – переживання, відчуття, відбиття дійсності в її свідомості.

По-друге, правовий час запропоновано розуміти як особливий різновид соціального часу, складову частину правового хронотопа і невід'ємний атрибут правової реальності. У правовому часі розгортається процес правового розвитку; ним обмежується дія правових актів; строк стає найважливішим мірилом соціально значущих дій і подій; еталонування часу (його монополізація державою) є одним з ефективних способів уніфікації права й інструментом централізації державної влади. Формами правового часу є реальний, концептуальний і перцептуальний час: перший може бути визначений як онтологічна характеристика правового буття, об'єктивна властивість правової реальності; два останніх є гносеологічними відзеркаленнями реального часу (концептуальний час на понятійному рівні свідомості, перцептуальний – на чуттєво-емоційному).

По-третє, встановлено, що до темпоральних параметрів діяльності належать, насамперед, тривалість, швидкість і своєчасність. Констатовано два способи обчислення часу, які засновані на його метричних властивостях: 1) хронологічний, основною одиницею якого є момент часу, термін, дата; 2) хронометричний, який полягає у вимірюванні часових відрізків – строків. Отже, час у хронологічному вимірі постає як певна послідовність явищ, фактів; а в хронометричному – як певна тривалість. Особливого значення ці способи набувають у сфері правового регулювання під час розгляду строків. Якщо основними категоріями хронологічного підходу (календарного часу) є датування, одночасність і послідовність, які дозволяють точно встановити місце юридичного факту на шкалі часу, визначити темпоральне співвідношення між декількома юридичними фактами через поняття «раніше», «пізніше», «одночасно», і, нарешті, встановити їх часову послідовність, то хронометричний підхід у сфері правового регулювання має прояв у вченні про строки, яке є однією з найважливіших точок дотику хронометрії із хронологією: строк обмежується початковим і кінцевим термінами.

По-четверте, строк є юридичним фактом, який використовується лише в сукупності з іншими елементами фактичного складу і не має самостійного значення. Він проявляється у двох формах існування: позитивній (давність, коли юридичні наслідки пов'язуються зі спливом строку) і негативній (коли юридичне значення має саме перебіг строку).

По-п'яте, за ступенем абстрактності, темпоральні поняття, що використовуються в українському законодавстві, поділяються на дві групи: формально визначені й оціночні. На відміну від формально визначених понять, що відображують метричні властивості часу, оціночні поняття ґрунтуються на соціальному розумінні часу, є найбільш абстрактними і потребують тлумачення з урахуванням конкретних обставин справи. Найпоширенішими оціночними поняттями є: «своєчасно», «одночасно», «негайно» та, зокрема, «розумний строк». З'ясування значення оціночного темпорального поняття має здійснюватися із застосуванням грамагічного, логічного, систематичного, телеологічного способів тлумачення. З метою забезпечення більш високої ефективності правового механізму необхідне зважене, розумне поєднання в законодавстві формально визначених і оціночних темпоральних понять [8].

Зазначені теоретико-правові положення, безперечно, є фундаментом подальших досліджень проблематики забезпечення розумності строків кримінального провадження.

Вітчизняними монографічними дослідженнями, які саме з позицій кримінального процесу висвітлюють темпоральну правову проблематику, є роботи С. Фоміна «Строки у кримінальному судочинстві: поняття, класифікація та функціональне призначення», 2002 р. [9], С. Заїки «Строки у кримінальному процесі України в контексті європейських стандартів», 2006 р. [10], а також Є. Коваленко та Г. Коваленко «Кримінально-процесуальні строки при застосуванні заходів процесуального примусу», 2010 р. [11]. Зазначені роботи присвячені загальній проблематиці строків у кримінальному судочинстві, із предметом нашої роботи не збігаються, виконані на основі законодавства, що на цей час втратило чинність, та сучасних кримінально-процесуальних реалій не відзеркалюють. Водночас теоретичні положення сутності та функціонального призначення строків у кримінальному провадженні, безперечно, можуть бути застосовані під час вивчення та вирішення сучасних проблем реалізації засади розумності строків на досудовому розслідуванні.

Необхідно зазначити, що є й закордонні монографічні дослідження, що аналогічно присвячені загальній проблематиці строків у кримінальному судочинстві: «Актуальні проблеми правової регламентації процесуальних строків в досудовому провадженні по кримінальних справах» І. Маслова, 2003 р. [12], «Право-часові засоби забезпечення ефективності кримінального судочинства» К. Хатмуліна, 2014 р. [13], «Принцип розумного строку кримінального судочинства» О. Архіпова, 2014 р. [14] та ін.

Через принципову, концептуальну різницю кримінального процесу України та закордонного законодавства й практики, що досліджувалася в згаданих роботах, предмети дослідження не збігаються, а використання окремих теоретичних здобутків щодо темпоральних кримінально-процесуальних категорій здатне збагатити вітчизняну науку, передусім через застосування компаративного підходу в методології дослідження.

Висновок. Проблема реалізації засади розумності строків на досудовому розслідуванні на сучасному етапі наукового розвитку характеризується недостатнім рівнем розробленості. Такими, що потребують адекватної наукової інтерпретації, необхідно визнати такі темпоральні положення досудового розслідування: поняття, функціональне призначення та класифікація кримінально-процесуальних строків; міжнародно-правова та конституційна основа розумності строків; особливості вітчизняної кримінально-процесуальної регламентації розумності строків; загальні сутнісно-темпоральні характеристики досудового розслідування на засадах розумності його строків; розумність строків заходів забезпечення кримінального провадження; особливості забезпечення розумності строків проведення окремих слідчих (розшукових) дій; дотримання принципу розумності строків під час продовження та на етапі закінчення досудового розслідування.

Теоретичним підґрунтям вирішення наукової проблеми реалізації засади розумності строків на досудовому розслідуванні є системний підхід, застосування якого досліджуваний принцип кримінального процесу дозволяє віднести до категорії міжгалузевих, що виступає в ролі системоутворюючого чинника як власно для системи загальних засад кримінального судочинства, так і для системи вищого рівня – визначених Конституцією України в ст. 129 основних засад судочинства.

Міжгалузевий характер принципу розумності строків обумовлює необхідність застосування під час його обґрунтування здобутків теоретиків права, оскільки теоретичне

осмислення вчення про строки, вивчення проблеми формально визначених й оціночних темпоральних понять створює доктринальну основу для вдосконалення нормотворчої та правозастосовної діяльності. До найбільш загальних таких здобутків необхідно віднести:

– по-перше, констатацію двох способів обчислення часу: 1) хронологічного – як послідовності явищ з одиницями виміру «момент часу», «термін», «дата»; 2) хронометричного – як певної тривалості, що передбачає вимірювання часових відрізків – строків;

– по-друге, розуміння строку як юридичного факту, який використовується лише в сукупності з іншими елементами фактичного складу і не має самостійного значення;

– по-третє, констатації, що «розумний строк» – це оціночне поняття, яке ґрунтується на соціальному розумінні часу, є найбільш абстрактним і потребує тлумачення з урахуванням конкретних обставин справи.

Список використаної літератури:

1. Кучинська О. Принципи кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників: монографія. К.: Юрінком-Інтер, 2013. 288 с.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України № 1950–VIII від 13 квітня 2012 р., станом на 16 березня 2017 р. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

3. Анохин П. Принципиальные вопросы общей теории функциональных систем. Принципы системной организации функций. М.: Наука, 1973. 62 с.

4. Четвериков В. Основы управления в органах внутренних дел: учебное пособие. М.: Новый юрист, 1997. 128 с.

5. Петков С. Эффективный менеджмент в органах внутренних дел: монографія. Сімферополь: Таврія, 2004. 564 с.

6. Конституція України: Закон України № 1401–VIII від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР змін., внес. згідно із зако-

нами України та рішеннями Конституційного Суду, станом на 2 червня 2016 р. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

7. Тертишник В. Кримінальний процес України: підручник. 7-ме вид., доповн. і перероб. К.: Алерта, 2017. 840 с.

8. Оборотов І. Темпоральні грані права: монографія. Миколаїв: ТОВ «Фірма «Іліон»», 2009. 230 с.

9. Фомін С. Строки у кримінальному судочинстві: поняття, класифікація та функціональне призначення: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2002. 207 с.

10. Заїка С. Строки у кримінальному процесі України в контексті європейських стандартів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2006. 271 с.

11. Коваленко Є., Кондраченко Г. Кримінально-процесуальні строки при застосуванні заходів процесуального примусу: монографія. К.: Юрінком-Інтер, 2010. 192 с.

12. Маслов И. Актуальные проблемы правовой регламентации процессуальных сроков в досудебном производстве по уголовным делам: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. М., 2003. 175 с.

13. Хатмуллина К. Право-временные средства обеспечения эффективности уголовного судопроизводства: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Челябинск, 2014. 221 с.

14. Архипов А. Принцип разумного срока уголовного судопроизводства: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. М., 2014. 206 с.

ДОВІДКА ПРО АВТОРА

Пахлеванзаде Альборз – аспірант кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Міжнародного гуманітарного університету

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Pakhlevanzade Alborz – Postgraduate Student at the Department of Criminal Law, Process and Criminalistics of International Humanitarian University